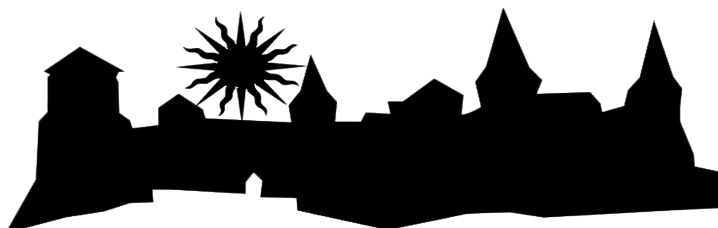

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Кам'янець-Подільська міська організація Національної Спілки Краєзнавців України

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

АРХЕОЛОГІЯ & ФОРТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ

**V Всеукраїнська науково-практична конференція
приурочена
125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника**

Кам'янець-Подільський
2015

УДК 902.2:623.1](477.43)(063)
ББК 63.4(4Укр33)+68.516.121
А 87

**Рекомендовано до друку науково-методичною радою Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника
(протокол № 9 від 21.09.2015 р.)**

Рецензенти:

- С.В. Терський**, доктор історичних наук, професор Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка», провідний науковий працівник
Львівського історичного музею
- Л.І. Виногородська**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології
НАН України, член ICOMOS

Редакційна колегія:

- В.С. Травінський**, директор Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника
(відповідальний редактор)
- Н.М. Рибчак**, завідувач організаційного відділу Кам'янець-Подільського державного історичного
музею-заповідника
- І.О. Старенький**, молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника, начальник постійно діючої археологічної експедиції
«Кам'янець» ДП ОАСУ «Подільська археологія»
- А.Ф. Гуцал**, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка
- О.Б. Комарніцький**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету ім. І. Огієнка, голова Кам'янець-Подільського
міського осередку Національної спілки краєзнавців України
- О.Л. Баженов**, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та
правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка
- О.Д. Могилів**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології
НАН України
- Б.С. Строць**, кандидат історичних наук, директор ДП «Подільська археологія» ДП «Науково-
дослідний центр» «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України
- А.Б. Задорожнюк**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету ім. І. Огієнка

«Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної
конференції / [редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута»,
2015. – 324 с.

ISBN 978-966-2771-76-3

Видання розраховане на науковців, працівників музейної сфери, викладачів суспільних дисциплін і
студентів.

Усі опубліковані в збірнику матеріали подаються в авторській редакції. За достовірність наведених
даних та посилань несе відповідальність автор публікації.

Позиція редакції необов'язково збігається з позицією авторів.

Адреса редакційної колегії:

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2, м. Кам'янець-Подільський, 32300

ISBN 978-966-2771-76-3

125

років

Кам'янець - Подільський
державний історичний
музей - заповідник

1890 - 2015

www.muzeum.in.ua

Зміст

Секція 1. Давня археологія України

1. Ільків М. Хотинський скарб бронзових предметів латенської доби	6
2. Мезенцева І. Комплекс озброєння скіфського часу з розкопок В.В. Хвойки Пастирського городища (по матеріалах експозиції НМІУ)»	11
3. Могилов О. Рослинні мотиви в вуздовому уборі скіфського часу	14
4. Якубенко О. Антропоморфна пластика з пізньотрипільських поселень у с. Жванець.....	22
5. Захар'єв В. Рідкісні трипільські артефакти з околиць м. Городок на Хмельниччині.....	32
6. Русий І. Дослідження нової пам'ятки черняхівської культури порубіжжя Південно-Західної Волині і Північно-Східного Поділля	35
7. Старенький І. Трипільські пам'ятки на території Кам'янця-Подільського	47
8. Ткачук Т. Контактна зона локальних груп трипільської культури етапів В II і С I на Поділлі.....	52
9. Трембіцький А. Трипільське поселення у селі Круті Броди Ярмолинецького району	58

Секція 2. Середньовічна археологія України

1. Терський С. Кочівники Північного Причорномор'я та формування спорядження слов'янської кінноти у VI-XI ст. (за археологічними даними).....	64
2. Фіголь А. Металопластика Давнього Галича.....	70
3. Баюк В. Луцький замок у світлі археології	74
4. Білас Н., Конопля В. Ранньослов'янські пам'ятки Білосточчя.....	78
5. Вовкодав С., Юрченко О. Пам'ятки першої половини I тис. н.е. в околицях с. Лецьки на Переяславщині.....	85
6. Дідух Л. Давньоруські хрести-тільники з Княжої Гори (на матеріалах НМІУ).....	95
7. Овчинников Ю. Давньокиївські укріплення IX-XIII століття.....	105
8. Пивоваров С., Калініченко В. Бронзобійні наконечники стріл з Рухотина (уроч. Корнешти).....	109
9. Прохненко І. Кахляна піч 4 Королівського замку Нялаб.....	117
10. Прядко О. Давньоруське городище Піщане на р. Супій	124
11. Пшеничний Ю. Городище Медунова гора біля с. Мирогоща і пов'язаний з ним мікрорегіон в слов'яно-руський час	129
12. Панишко С. Місце Арматнівського городища у класифікації укріплень П.О. Раппопорта.....	138
13. Стрельник О. Гривна «радимичського» типу (XI ст.) в експозиції Національного музею історії України.....	143
14. Федоришин М. Булава «клевець» чи булава «гачок»	147
15. Ясновська Л. Давньоруські старожитності округи літописного Городця Остерського в дослідженнях XIX – початку XX ст.....	151

Секція 3. Історія та розвиток фортифікації з найдавніших часів до XVIII ст.

1. Бондар О. Муровані оборонні комплекси на території Чернігово-Сіверщини у XVII-XVIII ст.....	156
2. Вінюкова В. Роль оборонних церков в захисній системі Кам'янця-Подільського XVI- XVII ст.....	163
3. Ганусевич Н. Підземні переходи міста - один із елементів фортифікації Збараського замку.....	164
4. Дзісяк Я. «Мирний час» фортифікацій південно-західного Надзбруччя: XVIII – поч. XX ст.	170
5. Морикіт Б. Європейський досвід приватної власності на історичні замки. Юридичний та культурологічний аспекти	176
6. Осадчий Є. Замок Бачівськ.....	179
7. Пеляшенко К. Особливості фортифікації Циркунівського городища.....	183
8. Підствка Р. До питання спорудження замкового палацу Язловця: іконографічна ретроспектива	188

9. Федунків З. Рожнятівський замок: історія та архітектурно-планувальна характеристика в світлі відомих і нововиявлених джерел	193
10. Олійник Т. Еще раз к вопросу о методике описания античных каменных кладок Северного Причерноморья – в связи с некоторыми проблемами реконструкции ископаемых строительных остатков	200
11. Нестерова Т. Новые исследования архитектуры Сорокской крепости, замка XIV века.....	210

Секція 4. Еволюція фортифікації XIX-XX ст.

1. Зимницький П. Ткачов А. Артилерійські довготривалі вогневі споруди лінії Арпада.....	219
2. Федорів Т. Чортківський замок та палац у контексті створення та діяльності Фундації ім. Ієроніма Садовського	222
3. Ющенко М. Печерні Сховища Миколаївського тет-де-пону.....	226
4. Каленська А. Каленська А. Линия Молотва: Струмиловский Ур № 4.....	230

Секція 5. Пам'ятки військового зодчества сьогодні. Проблеми збереження, реставрації та музеєфікації фортифікаційних споруд

1. Верхотурова М. Огляд колекції гаківниць Львівського історичного музею.....	234
2. Жукова О. Створення ансамблевих музеїв на основі фортифікаційних споруд в Україні як метод їх музеєфікації	239
3. Захар'єв В. Семенчук С. Археолог і фортифікатор Олексій Глушок (1985-2008): здобутки і нездійснені задуми (до 30-річчя з дня народження)	244
4. Парацій В. Замки Тернопілля через дослідницьку та популяризаційну інтерпретацію А. Чоловського	250
5. Петрик Н. Пам'ятки озброєння у фондах Музею Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові.....	259
6. Стрельник М. Використання матеріалів новітніх досліджень (2005 – 2011 рр.) території Десятинної церкви у виставковій роботі Національного музею історії України	264

Секція 6. Історіографія археологічних та архітектурно-фортифікаційних досліджень

1. Біляєва С. Фіалко О. Історія археологічних досліджень Білгород-Дністровської фортеці	269
2. Креховський І. Археологічні дослідження Галицького замку. Минуле і сьогодення	275
3. Кибалюк М. Українське Поділля. До витоків історії краю.....	279
4. Кукса Н. Руїни підмурків Кам'яної споруди замку Хмельницьких у Суботіві: минуле, реалії, перспективи.....	284
5. Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942-1943 рр. (за матеріалами НМІУ).....	288
6. Ситий Ю. Дослідження укріплень на Черніговщині	295
7. Трембійський А. Археологічна Рекогносцировка Костя Кржемінського по берегах річки Жванчик у 1929 р.	300

Секція 7. Нумізматичні матеріали в історії Правобережної України

1. Дашко О. Монети Сигізмунда II Августа (1544-1572) в експозиції «Історія грошей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника	306
2. Карбовська Ж. Срібні монети скарбу XV ст. із с. Гуменці – в експозиції «Історія грошей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника	310
3. Савицька Н. Нумізматична спадщина Ю. Сіцінського в експозиції «Історія грошового обігу на Поділлі». Арабський дирхем IX-X ст.	313
4. Бакалець О. Шапринський В. Лесько О. Скарби західноєвропейських монет другої половини XVI – першої половини XVII ст. з с. Яромерки Городоцького району Хмельницької області	318
5. Ляшко Ю. Жіноча прикраса доби козаччини	322

Сергій Пивоваров

доктор історичних наук, професор,
заступник генерального директора
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника з наукової роботи;

Віталій Калініченко

аспірант кафедри етнології, античної
та середньовічної історії факультету
історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного
університету ім. Ю. Федьковича
м.Чернівці

БРОНЕБІЙНІ НАКОНЕЧНИКИ СТРІЛ З РУХОТИНА (уроч. Корнешти)

У статті автори подають всебічну характеристику досить рідкісних бронебійних наконечників стріл, які за зовнішнім виглядом бойової головки є трикутно-трюхлопастними. Вони були виявлені на Рухотинському городищі (уроч. Корнешти) впродовж досліджень 2004-2009 рр. Автори подають їх детальний конструктивно-морфологічний аналіз, проводять типологічну характеристику. Даний тип озброєння дальнього бою дозволяє простежити розвиток військової справи у Центрально-Східній Європі періоду раннього середньовіччя.

Ключові слова: Середнє Подністров'я, Перша Болгарська держава, Хазарський каганат, озброєння, наконечники стріл, інтерпретація.

Серед найбільш важливих проблем, які стосуються еволюції військової справи у період раннього середньовіччя є ті, які безпосередньо стосуються озброєння того часу. Адже, саме озброєння відіграло вагомий роль у вирішенні військових конфліктів. Чільне місце в той час у військах середньовічних держав займало озброєння дальнього бою, до якого відносяться наконечники стріл, деталі луків, колчанів тощо. Даний тип зброї був досить популярним у середньовіччі, тому поступово і відбувалася його еволюція.

Окрему категорію озброєння дальнього бою становлять наконечники стріл. Вони дозволяють визначати етнічну приналежність, рівень розвитку захисної зброї різних історичних періодів, а також простежувати тактику та стратегію ведення бою. Важливим компонентом у дослідженні наконечників стріл є характеристика їх бронебійності, так як вона дозволяє проаналізувати еволюцію захисного обладунку на окремих територіях, проникнення окремих типів бронебійних наконечників стріл на територію існування різних військових культур.

Бронебійні наконечники стріл були широко поширені у народів Східної Європи та Азії з I тис. н.е. Їх поява та поширення були пов'язані передусім з поширенням залізної кольчуги, яку прості плоскі в перетині пера наконечники стріл вже не могли пробивати [23, с. 56]. Їхній асортимент різний. За О. Медведєвим, це типи 12-27 та 75-106. Усі бронебійні наконечники стріл мають масивну бойову головку, яка в перетині має вигляд трикутника, квадрата, ромба, прямокутника, шестикутника або круга. Окрім того простежується чітка еволюція зміни форми бронебійного проникателя окремого типу наконечника стріли на різних етапах розвитку військових культур на окремих територіях.

Серед найбільш важливих типів бронебійних наконечників стріл, які здійснили величезний вплив на еволюцію озброєння як дальнього бою, так і захисного на теренах Центрально-Східної Європи є наконечники з трикутно-трюхлопастною формою бронебійної головки. Вони ще не знайшли свого належного висвітлення та аналізу в історіографії, так як даний тип наконечників, характерний для кочівників епохи раннього середньовіччя Північно-Східного Причорномор'я, є досить рідкісною знахідкою на археологічних пам'ятках VII-IX ст. на території Центральної та Східної Європи. Спеціальне комплексне дослідження даного типу наконечників стріл відсутнє. Окремо вони згадуються у роботах А. Криганова [18, с. 52-62; 19, с. 98-114], О. Медведєва [23], В. Аксьонова

[1, с. 116-117; 2, с. 39-51; 3, с. 34-40; 4; 5, с. 191-218], С. Плетнєвої [27], О. Приходнюка [28], В. Міхеєва [24; 25, с. 158-173], А. Дмитрієва [20; 13, с. 52-57], В. Колоди [16, с. 30-36], Ю. Кухаренка [21, с. 33-50], Г. Белорібкіна [6], В. Бережинського [7], О. Комара, О. Сухобокова [17, с. 212-231], А. Дегтяра [11, с. 239-243] та ін.

Важливим є те, що вищезгадувані наконечники стріл трапилися також і на території Пруто-Дністровського межиріччя під час досліджень городища поблизу с. Рухотин (уроч. Корнешти). Фортифікації укріплення, від яких збереглася система масивних валів та глибоких ровів, становлять собою доволі унікальну оборонну систему (рис. 1). Вони розташовуються на високому місці у північній частині однойменного села. Центральний майданчик городища має розміри 220×170 м і обмежений валом, а з напільного боку проходять ще три вали. Городище має прямокутну форму і численні аналогії. Матеріал, виявлений на пам'ятці попередньо датується VIII-X ст.

На території Рухотинського городища за весь період його досліджень було виявлено досить значну кількість предметів озброєння як дальнього, так і ближнього бою. Зокрема було знайдено близько 150 наконечників стріл різних типів. Усі вони поділяються на черешкові та втульчасті [14, с. 254-277]. Третину з них становлять вищезгадані бронебійні трикутно-трьохлопастні наконечники стріл (рис. 2). Саме їхній всебічній характеристиці і присвячена дана публікація.

Перший наконечник стріли (рис. 2, 1) має довжину 10,4 см, довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 6 см; до черешка – 6,8 см, довжина черешка 3,2 см. Щодо симетричних даних наконечника стріли, то усі грані мають довжину 0,6 см, товщина граней становить 0,4 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,6 см, діаметр упора – 0,9 см, діаметр бойового бронебійного вістря стріли становить 1 см, діаметр черешка 0,5 см, пропорції наконечника стріли – 1:9. Маса наконечника становить 16,3 г. Не деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 2) довжиною 8,2 см також не деформований. Довжина від вістря бойової головки до черешка становить 5,9 см. Довжина черешка – 3,5 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,3 см. Товщина однієї грані становить 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,7 см. Діаметр упора становить 0,8 см, діаметр бойового бронебійного вістря становить 1 см, діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:9. Маса наконечника становить 9,65 г.

Третій наконечник стріли (рис. 2, 3) має довжину 9 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 5,5 см, довжина черешка – 3,5 см. Грані наконечника стріли симетричні і мають довжину 0,3 см. Товщина однієї грані – 0,4 см. Довжина від початку бронебійного вістря до лопастних отворів – 2,5 см. Черешок наконечника стріли є деформованим, що вплинуло і на форму наконечника стріли, внаслідок чого упор зберігся з одного боку на довжину 0,3 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 1 см, найбільший діаметр деформованого черешка становить 0,6 см. Пропорції наконечника – 1:9. Маса – 8,85 г.

Четвертий наконечник стріли (рис. 2, 4) має довжину 9 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,5 см, довжина черешка – 4,5 см. Довжина граней наконечника стріли становить 0,7 см. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів 2 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,8 см, діаметр черешка – 0,5 см.

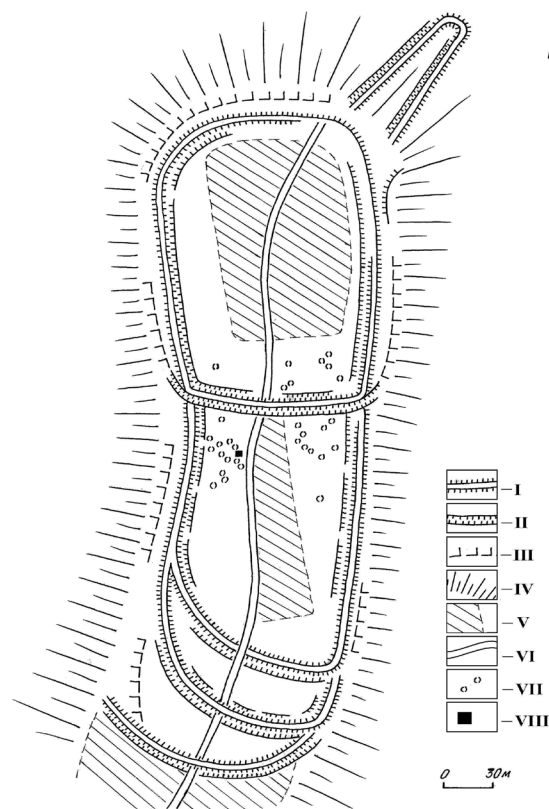

Рис. 1. План городища в с. Рухотин (уроч. Корнешти) – за С. Пивоваровим, М. Льківцем: I-вал, II-рів, III-ескарп, IV-стрімкий схил, V-розорана площа, VI-грунтова дорога, VII-западни напівземлянок, VIII-розкопане житло.

Пропорції наконечника становлять 1:9. маса наконечника – 8,85 г. Наконечник не деформований.

П'ятий наконечник стріли (рис. 2, 5) має довжину 8,4 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату становить 4,9 см, до черешка – 5,5 см. Довжина черешка – 2,9 см. Грані наконечника стріли мають довжину 0,3 см. Товщина їх становить 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,4 см. Найбільший діаметр упора наконечника стріли становить 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника стріли становлять 1:8 см. Маса – 10,05 г. Наконечник не деформований.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 6) має довжину 8,3 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,5 см, до черешка – 0,7 см. Довжина черешка становить 3 см. Грані наконечника стріли симетричні, і мають довжину 0,6 см. Товщина однієї грані становить 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів становить 2,3 см. Найбільший діаметр упора – 0,6 см. Діаметр бойового бронебійного вістря наконечника стріли становить 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:8, а маса – 9,15 г. Наконечник деформований.

Сьомий бронебійний наконечник стріли (рис. 2, 7) має довжину 8,1 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,5 см, до черешка – 5,1 см. Довжина черешка – 3 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,6 см. Товщина граней – 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до лопастних отворів становить 1,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойового бронебійного вістря наконечника становить 0,7 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:8, маса – 5,35 г. Наконечник дещо пошкоджений та деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 8) має довжину 7,7 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 5,5 см, довжина черешка – 2,2 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,5 см. Товщина граней – 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку отворів – 3,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,8 см, а найбільший діаметр черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника – 1:8, маса – 9,55 г. Черешок наконечника пошкоджений та деформований.

Дев'ятий наконечник стріли (рис. 2, 9) має довжину 7,3 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,7 см, довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,7 см. Товщина граней наконечника – по 0,2 см кожна. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойового бронебійного вістря – 1 см. Найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника стріли становлять 1:7, маса – 5,55 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 10) має довжину 6,7 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,1 см, до черешка – 4,7 см. Довжина черешка – 2 см. Грані наконечника симетричні. Довжина їх – 0,8 см кожна. Товщина грані – 0,3 см. Довжина від деформованого бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,1 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,8 см. Найбільший діаметр деформованого черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника стріли – 1:7, маса – 6,6 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 11) має довжину 6,7 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4 см, до черешка – 4,6 см. Довжина черешка – 2,1 см. Грані наконечника симетричні. Їх довжина становить 0,4 см кожна. Товщина кожної грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2 см. Найбільший діаметр упора наконечника – 0,6 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,8 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 7,4 г.

Дванадцятий наконечник стріли (рис. 2, 12) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,2 см. Довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,4 см кожна. Товщина однієї грані – 0,4 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника стріли – 1:7, маса – 7,3 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 13) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,6 см, до черешка – 4,2 см. Довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні. Їх довжина становить 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного

вістря до початку лопастних отворів – 2,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 5,8 г. Наконечник деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 14) має довжину 6,2 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,5 см, до черешка – 4,3 см. Довжина черешка – 1,9 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 2 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,8 см, а найбільший діаметр черешка – 0,6 см. Пропорції наконечника стріли – 1:6, маса – 6,8 г.

П'ятнадцятий наконечник стріли (рис. 2, 15) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,7 см, до черешка – 5,2 см. Довжина черешка – 1,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,7 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 2,4 см. Упор наконечника пошкоджений. Діаметр бойового бронейного вістря становить 0,7 см, а найбільший діаметр деформованого черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 7,75 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 16) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,8 см, до черешка – 4,4 см. Довжина черешка становить 2,4 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,6 см. Товщина однієї грані становить 0,4 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 4,2 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 17) має довжину 6,4 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,2 см, до черешка – 4,7 см. Довжина деформованого черешка – 1,7 см. Грані наконечника пошкоджені, симетричні, кожна з яких має довжину по 0,5 см. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, а найбільший діаметр деформованого черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:6, маса – 4,1 г.

Вісімнадцятий наконечник стріли (рис. 2, 18) є пошкодженим і має довжину 5 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,6 см, до черешка – 4,2 см. Довжина пошкодженого черешка – 0,8 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 1,9 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, а найбільший діаметр пошкодженого черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 5,75 г.

Останній з виявлених наконечників даного типу (рис. 2, 19) має довжину 6 см. Наконечник пошкоджений. У нього відсутня верхня частина, а черешок – деформований. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 1,9 см, до черешка – 2,2 см. Довжина черешка – 3,8 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,4 см. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжину від бронейного вістря до початку лопастних отворів визначити не можливо, а відстань від початку наконечника до перехвату – 1,9 см. Найбільший діаметр упора – 0,6 см. Найбільший діаметр деформованого черешка – 0,4 см. Приблизні пропорції наконечника – 1:8, маса – 4,5 г.

Усі вищеперераховані наконечники стріл, за типологією О. Медведєва, відносяться до типів 17 та 18, а саме – кілеподібні вузькі трьохлопастні, де бойова головка наполовину, а то й на чверть є трьохгранною. Отвори в лопастях одразу ж переходять у черешок. О. Медведєв стверджував, що період поширення подібних наконечників стріл – VIII-IX ст. Дослідник вважав, що на початку X ст. вони виходять з ужитку [23, с. 43]. А. Криганов виділив даний тип наконечників стріл в окремий тип 3 – кілевидні вузькі, відділ 1 – трьохлопастні. Період їх побутування дослідник визначив у межах VIII-IX ст. [19, с. 98-114]. В. Аксьонов, використовуючи археологічні матеріали з Сухогомольшанського могильника, відсунув межі їх побутування до рубежу VII-VIII ст. (рис. 4, 1-9) [4, с. 113; 24, с. 119]. Вони також були виявлені у с. Вознесенка, на Новосанжарському археологічному комплексі та біля с. Лагері [3, с. 34-40]. Дослідник вказав, що відомі кілька екземплярів, які датуються V-VI ст. Аналогічні наконечники стріл були виявлені на Пастирському городищі О. Приходнюком загальною кількістю

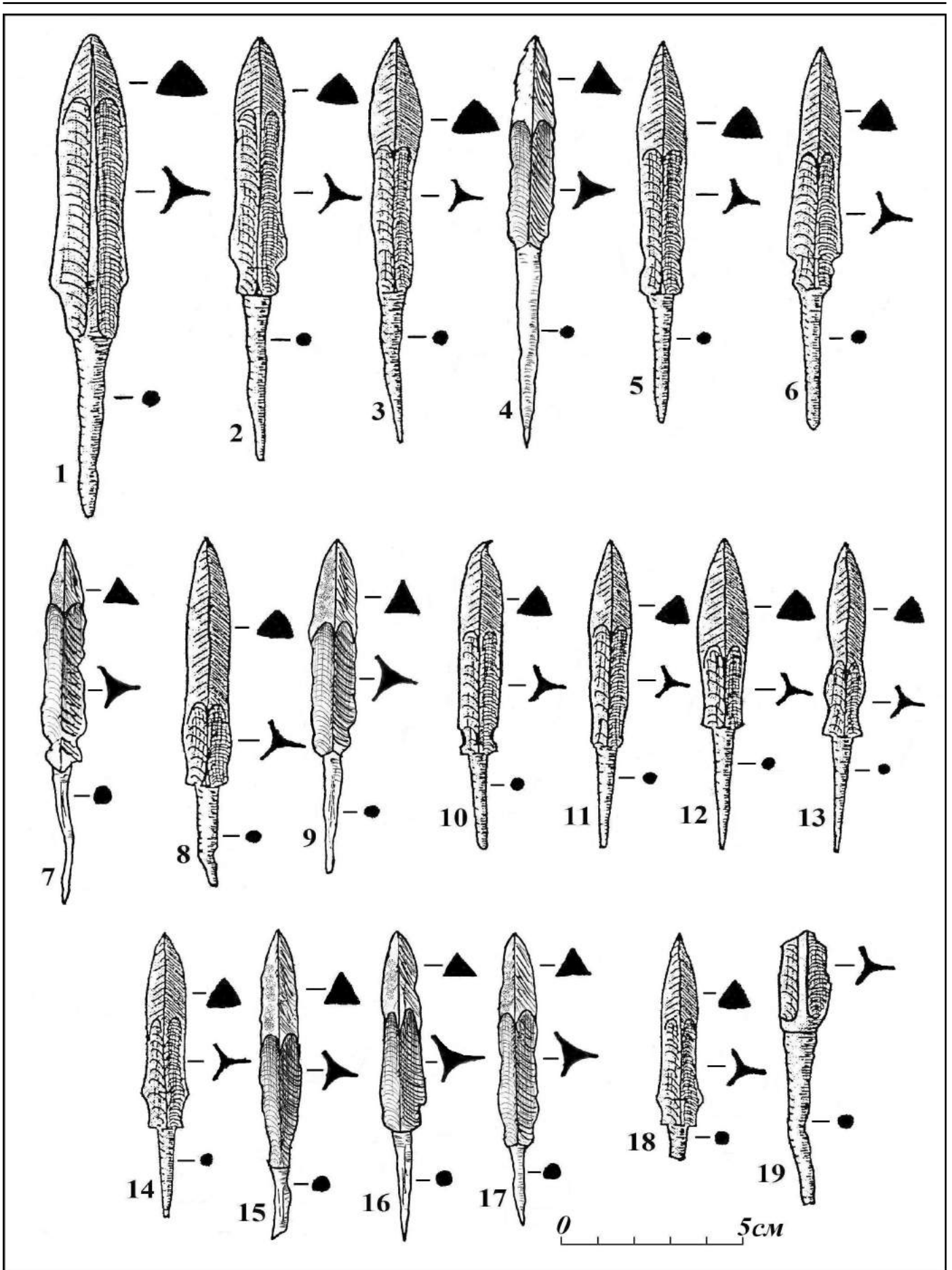

Рис. 2. Бронбійні наконечники стріл з Рухотина (уроч. Корнешти) – за С. Пивоваровим, М. Ільківим, В. Калініченком.

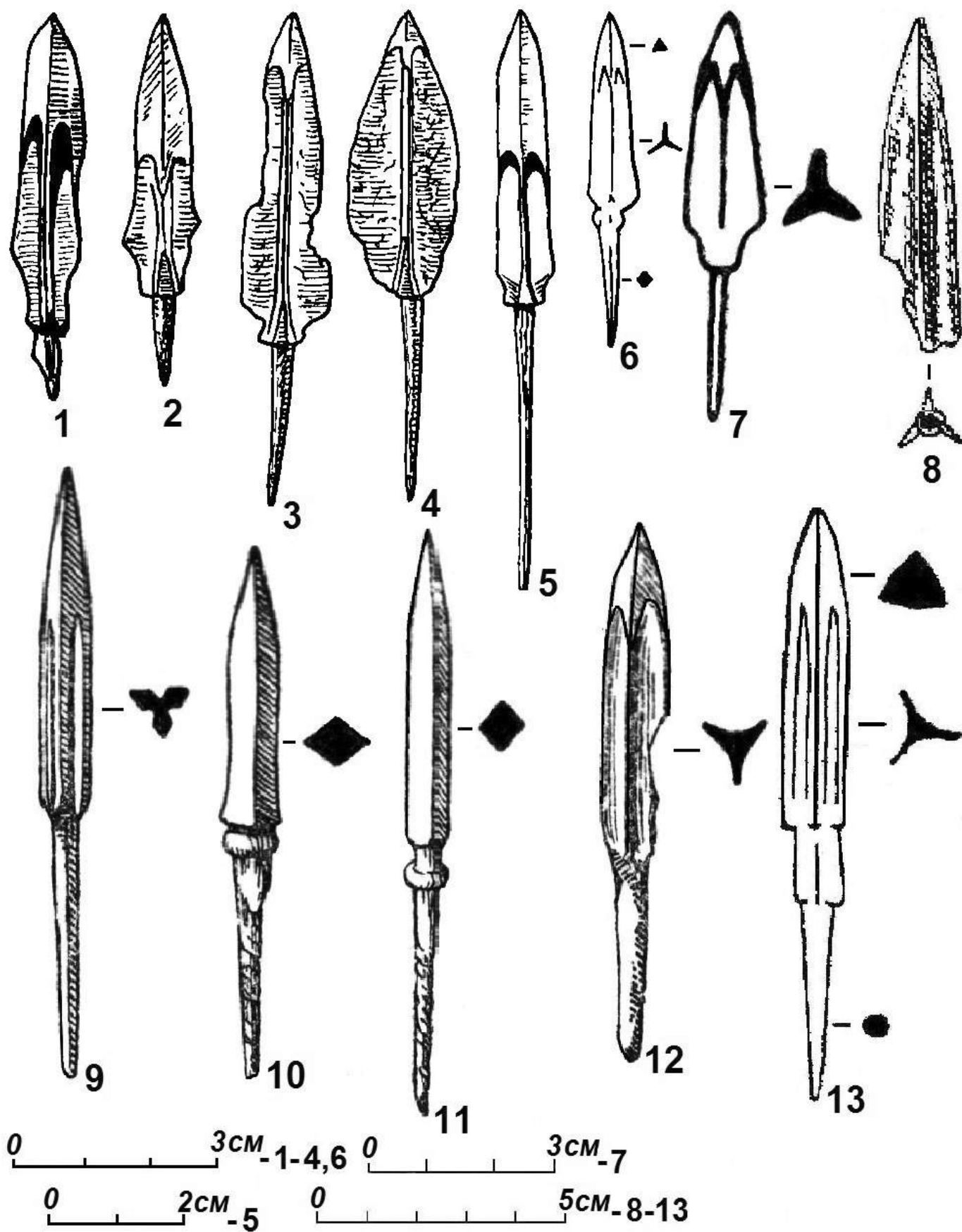

Рис. 3. Наконечники стріл зі Східної Європи: 1-5 – могильник Дюрсо: 1 – друга половина VI ст. – перша половина VIII ст.; 2-4 – перша половина VIII ст.; 5 – початок IX ст. (за А. Дмитрієвим); 6 – Борисовський могильник (кінець VIII – початок IX ст.) (за А. Дмитрієвим); 7 – городище біля с. Сидорова (за В. Міхеєвим); 8 – поховання № 52 у с. Желовці (Середнє Подунав'я) (за З. Жилінською); 9-12 – Новопокровський могильник (за Ю. Кухаренком); 13 – поселення Зам'ятіно-7 (за А. Обломським).

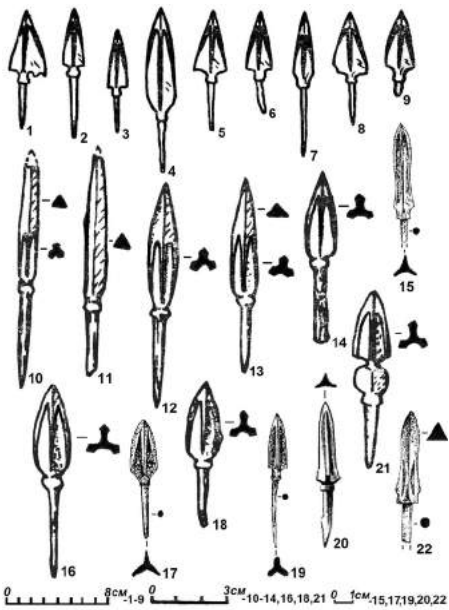

Рис. 4. Наконечники стріл зі Східної Європи: 1-9 – Сухогомольшанський могильник (за В. Міхеевим); 10-14, 16, 18, 21 – поселення біля с. Кочеток (за В. Міхеевим); 15, 17, 19, 22 – Золотаревське поселення (за Г. Белорибкіним); 20 – Дмитрівський археологічний комплекс (за С. Плетньовою).

наконечники стріл були виявлені у с. Цебельда в Абхазії. Датуються вони кінцем IV-V ст. [8, с. 116-132; 9, с. 121-164]. В Подунав'ї подібні наконечники стріл відомі в комплексах V ст. Використовувалися

6 екземплярів (рис. 5, 16-18) [28, с. 28]. Дослідник зазначив, що такі вістря були типовим спорядженням лучника-кочовика [28, с. 28]. Вони набули поширення у VII-VIII ст. від Північного Кавказу до Середньої Європи. О. Приходнюк стверджував, що даний тип наконечників стріл був знайдений на кочівницьких могильниках Сегвар, Гайдудороч, Сінпетру [28, с. 28]. Схожий наконечник був знайдений під час досліджень З. Жилінської у Желовцях в похованні № 52 (рис. 3, 8) [30, s. 193]. Значно рідше вони трапляються на слов'янських пам'ятках. С. Плетньова за матеріалами Дмитрівського археологічного комплексу також датувала подібні наконечники стріл кінцем VIII – початком IX ст. (рис. 4, 20) [27]. В. Міхеев вказував, що подібні наконечники стріл були виявлені у с. Кочеток (рис. 4, 10-14, 16, 18, 21), на Сидоровському городищі (рис. 3, 7). Датуються вони VIII-IX ст. [24, с. 123, 126] На підставі знахідок з Новопокровського могильника Ю. Кухаренко датував подібні наконечники стріл VII-VIII ст. (рис. 3, 9-12) [21, с. 33-50]. Г. Белорибкін на основі матеріалів з Золотаревського поселення також вказав на хронологічний період існування даних наконечників стріл VIII-IX ст. (рис. 4, 15, 17, 19, 22) [6, с. 116-120]. Окремо варто сказати про знахідку 7 наконечників стріл, які входили до складу скарбу і були виявлені поблизу с. Суха Гомольша (рис. 5, 1-15). В. Колода датував їх кінцем VIII – початком IX ст. А. Дмитрієв на основі знахідок з Борисовського могильника датував даний тип наконечників стріл рубежем VIII-IX ст. (рис. 3, 6) [20, с. 245]. Окрім того, аналогічні

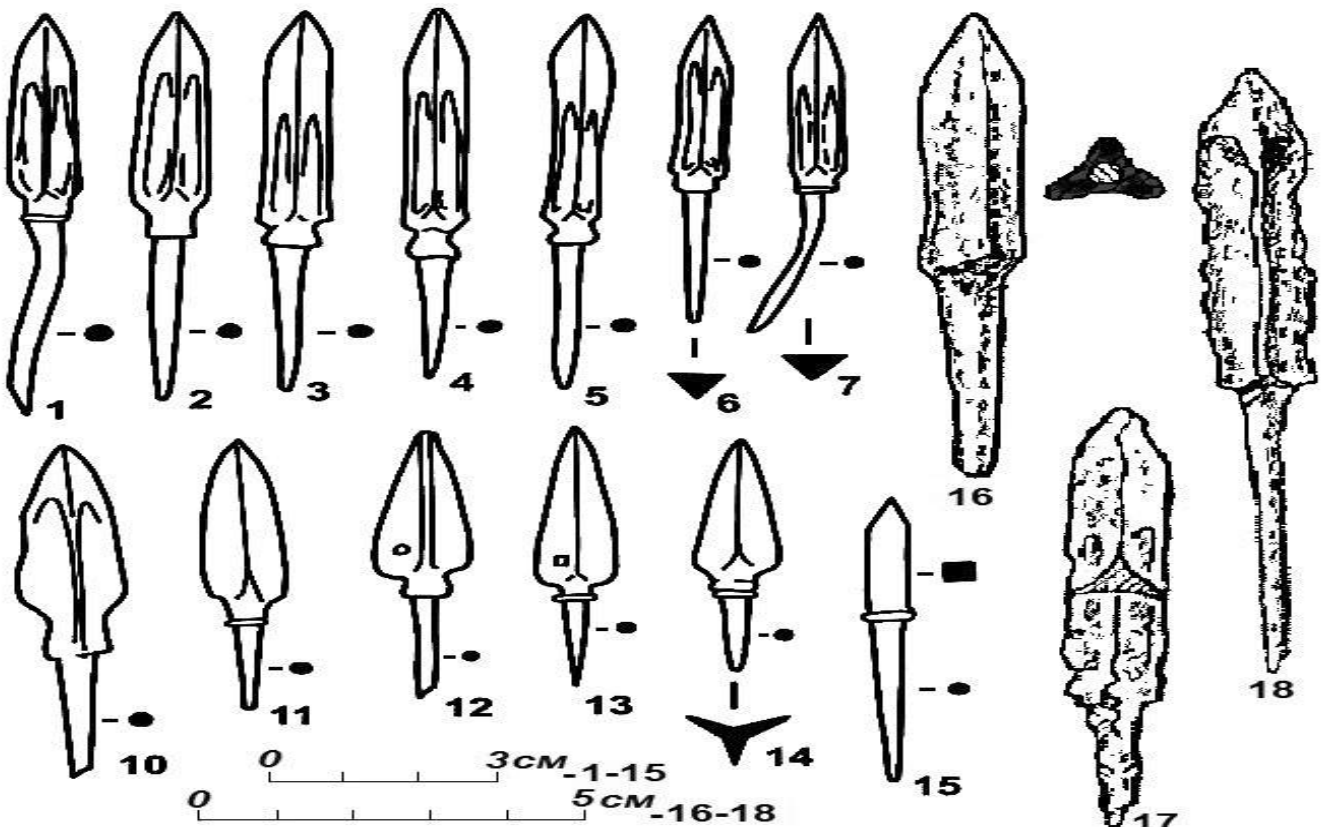

Рис. 5. Бронзбійні наконечники стріл зі Східної Європи: 1-15 – біля с. Суха Гомольша (за В. Колодою); 16-18 – Пастирське городище (за О. Приходнюком).

вони досить довго. На поселенні Мангуп в Криму аналогічний наконечник був виявлений в шарі IX ст. Відомий також один екземпляр з поселення Замятіно-7 (рис. 3, 13) [26, с. 146].

Еталонною пам'яткою, яка дозволяє досить чітко простежити хронологію побутування даного типу наконечників стріл є пам'ятка, яка увійшла в історіографію, як могильник Дюрсо. Він знаходиться на північному заході Кавказьких гір у північно-східному Причорномор'ї. За виявленими там матеріалами дослідники виділяють 4 хронологічні горизонти могильника. Наконечники стріл були виявлені в кочівницьких похованнях, які відносяться до двох останніх періодів – VIII та IX ст., відповідно (рис. 3, 1-5) [13, с. 52-57; 20, с. 200-206, 252, 253, 256]. Таким чином, хронологічно наконечники стріл з Рухотина можна віднести до кінця VIII – початку IX ст. Етнічну приналежність наконечників даного типу визначити складно, так як більшість з них були виявлені у різноетнічних могильниках, та на городищах з різноетнічними матеріалами. В цьому аспекті дуже важливим є могильник Дюрсо, який дозволяє принаймні поставити питання про етнічну приналежність даного типу наконечників стріл. Більшість з виявлених екземплярів були знайдені у болгарсько-хазарських похованнях [1, с. 116-117; 5, с. 191-218; 10; 12, с. 229-232; 29, с. 98-108]. Один наконечник – у похованні VIII ст., інші – у похованнях IX ст. Загалом, регіон північно-східного Причорномор'я дає важливі археологічні матеріали щодо військової справи населення Європи та Азії у період раннього середньовіччя.

Таким чином, наявність кочівницьких наконечників стріл з Рухотинського городища дозволяє припустити, що військовий контингент, який перебував, або брав участь в штурмі укріплення складався з професійних воїнів, які володіли досить потужним й передовим для того часу озброєнням дальнього бою. До проведення більш масштабних розкопок городища стверджувати конкретно про його належність складно. Комплекси озброєння, знайдені на пам'ятці, знаходять численні аналоги серед слов'янського, скандинавського озброєння та в матеріалах Першого Болгарського царства та Великої Моравії. В будь-якому разі вони дозволяють з інших позицій поглянути на історію Середнього Подністров'я та віддзеркалюють складні та суперечливі процеси, які відбувалися в Східній Європі у VIII-X ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Воронов Ю.Н., Бгажба О.Х. Крепость Цибилуим—один из узлов Кавказского лимеса юстиниановской эпохи // ВВ. – 1987. – Т. 48. – С. 116-132.
2. Воронов Ю.Н., Шенкао Н.К. Вооружение воинов Абхазии IV-VII вв. // Древности эпохи великого переселения народов V-VIII вв. Советско-венгерский сборник. – М.: Наука, 1982. – С. 121-164.
3. Генинг В.Ф., Халиков А.Х. Ранние Болгары на Волге (Больше-Тарханский могильник). – М.: Наука, 1964. – 201 с.
4. Дегтярь А.К. Комплекс из погребения воина у с. Кочеток на Северском Донце // СА. –1984. – № 2. – С. 239-243.
5. Джигунова Ф.К. К вопросу об этнической принадлежности раннесредневековых погребений с сожжениями в западном Передкавказье // Степи Евразии в древности и средневековье. – СПб.: Изд-во Государственного Эрмитажа, 2003. – С. 229-232.
6. Дмитриев А.В. Могильник эпохи переселения народов на р. Абрау-Дюрсо // КСИА. – 1979. – Вып. 158. – С. 52-57.
7. Калініченко В.А., Пивоваров С.В. Середньовічні предмети озброєння дальнього бою з Рухотинського городища (уроч. Корнешти) // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: Черемош, 2014. – Вип. 5. – С. 254-277.
8. Ковалевская В.Б. Кавказ и аланы. Века и народы. – М.: Наука, 1984. – 192 с.

Рис. 6. Вершник Хазарського каганату з болгаро-аланської родини. Кінець IX – початок X ст. (Дмитрієвський археологічний комплекс, катакомба № 52) (за О. Федоровим).

9. Колода В.В. Ещё одна группа салтовских артефактов из Сухой Гомольши // Салтово-маяцкая археологична культура: проблеми та дослідження: збірник наукових праць, присвячених проблемам та перспективам салтовознавства. Випуск 2. – Харків: Видавець О. Савчук, 2012. – С. 30-36.
10. Комар О.В., Сухобоков О.В. Військова справа Хазарського каганату // Нариси з воєнної історії давньої України. – К., 2005. – С. 212-231.
11. Криганов А.В. Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння // Археологія. – 1993. – № 2. – С. 52-62.
12. Крыганов А.В. Вооружение и войско населения салтово-маяцкой культуры (по материалам могильников с обрядом трупосожжения) // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1989. – С. 98-114.
13. Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья (IV-XIII вв.) // Археология СССР. – М.: Наука, 2003. – 533 с.
14. Кухаренко Ю.В. Новопокровський могильник і поселення // Археологія. – 1952. – Т. 6. – С. 33-50.
15. Лаптев О.О., Аксьонов В.С. Салтово-маяцький кремаційний могильник біля с. Кицівка на Харківщині // Археологія. – 2012. – № 4. – С. 95-109.
16. Медведев А.Ф. Ручное метательное оружие (лук, стрелы, самострел) // САИ. – Вып. Е1-36. – М., 1966. – 180 с.
17. Михеев В. Подонье в составе Хазарского каганата. – Х.: Вища школа, 1985. – 147 с.
18. Михеев В.К. Сухогомольшанский могильник // СА. – 1986. – № 3. – С. 158-173.
19. Острая Лука Дона в древности. Замятинский археологический комплекс гуннского времени (Раннеславянский мир. Вып. 6). – М.: Наука, 2004. – 330 с.
20. Плетнева С.А. На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. – М.: Наука, 1989. – 288 с.
21. Приходнюк О.М. Пастирське городище. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина ІА НАНУ, 2005. – 244 с.
22. Тортіка О.О. Військова справа протоболгарських племен Східної Європи у дохазарські часи (V-VII ст. н.е.) // Східний світ. – 2003. – № 4. – С. 98-108.
23. Čilinská Z. Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. – Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akademie vied, 1973. – 257 s.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

ВВ – Византийский временник. Москва
КСИА – Краткие сообщения Института археологии. Москва
СА – Советская археология. Москва
САИ – Свод археологических источников. Москва

Ігор Прохненко

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
стародавнього світу і середніх віків ДВНЗ
Ужгородського національного університету
м. Ужгород

КАХЛЯНА ПІЧ 4 КОРОЛІВСЬКОГО ЗАМКУ НЯЛАБ

У польовому сезоні 2014 року археологічною експедицією Ужгородського національного університету досліджувався замок Нялаб, розміщений біля селища Королево Виноградівського району Закарпатської області України. На території центральної частини пам'ятки, у кімнаті 2, виявлений завал кахляної печі, зведеної на початку XVII ст. До її конструкції входили: основа з туфових блоків і цегли, мископодібні кахлі, коробчасті екземпляри з рослинним орнаментом, ізразці з зооморфними (єдиногоги, міфічні півні) зображеннями, пластинчасті кахлі з арфоподібними наліпами з верхнього обрамлення печі, а також масивний керамічний димар.

Наукове видання

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ АРХЕОЛОГІЯ & ФОРТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ

**V Всеукраїнська науково-практична конференція
приурочена
125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника**

Підписано до друку 01.10.2015. Формат 60x84/8
Гарнітура Times. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 37,67
Наклад 100 прим. Зам. № 542

Віддруковано з готових діапозитивів
в друкарні ТОВ "Друкарня "Рута"
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
тел. 0 38 494 22 50, drukruta@ukr.net